

## ЎЗБЕК ХАЛҚ МУСИҚАСИ АСОСИДА ЎҚУВЧИЛАРНИ МАЪНАВИЙ- АХЛОҚИЙ ФАЗИЛАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ШАКЛЛАРИ

**Баҳодир Сайдурасулович Абдурасулов**

Гулистон давлат университети катта ўқитувчиси

**Хуршида Баходировна Абдуназарова**

Сирдарё вилояти Сайхунобод тумани

38-сонли умумтаълим мактаби бошланғич синф ўқитувчиси

### АННОТАЦИЯ

Ўзбек халқ мусиқаси, алломаларимизнинг ёш авлодларнинг маънавий – ахлоқий фазилатларини шакллантириш тўғрисидаги фикрлари илмий ўрганилган ва асосланган.

**Калит сўзлар:** Одоб, ахлоқ, нафосат, меҳр-оқибат, ватанпарварлик.

### КИРИШ

Бугунги кунда мусиқа ўқитувчиси касбий билим ва кўникмалари билан бирга ажойиб созанда бўлиши керак. Унинг фаолиятининг муваффақиятлилиги мусиқа асбобида аъло даражада ижро этиши, овоз, нозик эшитиш қобилияти, нота саводхонлиги, ифодали ўқиш каби хислатларини аниқлаб беради. Бу масалада Педагогика фанлари доктори, профессор Ф.Н.Халилов шундай деб ёзади, “Мусиқа ўқитувчиси ” билиши зарур бўлган барча билимлар ичида унинг мусиқа асбобини чала олишини алоҳида таъкидлаш зарур. Дарсда ўқитувчи техника воситалари ёрдамисиз қийналиши мумкин, айниқса синфда хор, оркестр ёки опера сахнасини яратиш керак бўлса бундай жараёнда мусиқа асбоби жонли ижро воситасини ўқитувчи ижросига ёрдамчи сифатида қўлланиши керак.

### МЕТОДОЛОГИЯ

Бу қуйидаги уч нуқтаи-назардан ўта зарур:

**-биринчидан** –жонли ижро ҳамма вақт синфда ҳаяжонли муҳитни пайдо бўлишига сабаб бўлади.

**-иккинчидан**-жонли ижро вақтида ўқитувчи керакли вақтда ҳамиша тўхташи зарур деб ҳисобланган парчаларни такрорлаши мумкин, бошланиш вақтида айтиш имконияти бўлади ва ҳакоза.



**-учинчидан-** музика асбобида ижро эта олувчи ва яхши куйловчи музика ўқитувчиси ўз ўқувчилари учун яхши намуна бўлиб, амалиётда музикани ўзи ижро эта олиши қандай зарур ва қизиқарли эканлигини кўрсатади.

Музика асбобида чала олиш, ўз овозига, дирижорлик маҳоратига эга бўлиш, булар музика ўқитувчиси бўлиши учун зарур бўлган билимларни тўлиқ рўйхати эмас. Умумтаълим ва педагогик –психологик мазмундаги фанлар асосида йиғилган музика тарбия услубиётига эга бўлишига имкон яратади. Лекин, бу фақатгина ўқитувчининг ўз касбига, маҳоратига катта педагогик меҳнат эвазига йиғилган тажрибага ва ўз-ўзини устида изланиш орқали амалга оширилиши мумкин. Ҳозирги кунда музика ўқитувчисини касби илмий тадқиқот мавзусига бағишланган. Педагогик тадқиқотлар олиб борилиб, музика ўқитувчиси фаолиятига қўйилган талабларни ёритувчи мақолалар чоп этилапти. Лекин бизнинг кузатувларимиз ва чоп этилган адабиётлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, музика таълимда бор ютуқлар билан биргаликда камчиликларни алоҳида таъкидлаш лозим деб топдик.

1. Илмий тадқиқотчилик масалаларида ўзбек миллий мероси бўлган асарлари, ўзбек бастакорлари томонидан яратилган машҳур музика асарлари ва санъатнинг бошқа турдаги асарлари; ҳамкасблар тажрибаси, ўқитувчиларнинг ишини таҳлил қилиш; ёш ўқитувчилари ўз ишида қўллаш мақсадида илмий ва услубий адабиётни яратиш масалалари.

2. Конструктивлик масаласи дарслар ва дарсдан ташқари музика машғулотларининг тузилишини хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибаларини ёритилиши.

3. Лойиҳалаш ўқувчиларнинг маънавий –эстетик тарбиясига қаратилган ўқув-тарбиявий вазифаларни тақсимлаш ва ривожлантириш, ўқувчиларнинг билимларини эгаллашлари учун улардаги билим ва кўникмаларнинг шаклланиши, уларнинг музика ва ижодий ривожланишини таъминловчи усул ва методларни қўллаш соҳаси.

4. Коммуникативлик ўқувчилар билан ишонч ва ҳурмат асосида ўзаро муносабатларни ўргатиш; ўқувчилар орасида обрў-эътиборга эга бўлиш.

5. Ташкилотчилик (ўқув-тарбиявий вазифаларни амалга ечиш масалалари). Сўзсиз, буларнинг ҳаммаси бир-бири билан боғлиқ бўлиб, ўқувчиларни музика тарбияси вазифаларини ечишга йўналтирилган. Дарс жараёнида маълум бир билимларнинг иштирок этмаслиги педагогик фаолиятига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Бу эса ўз навбатида кутилаётган натижаларни бермаслиги

мумкин. Ушбу билимлар тўғрисида батафсилроқ тўхталиб ўтамиз. Муסיқа ўқитувчиси маълум даражада тадқиқот ишлари олиб бориш кўникмаларига эга бўлиши зарур. У муסיқий асарларни танлайди, уларни таҳлил қилади, хиссий таъсирини аниқлайди, муסיқани ўқувчиларнинг ёши ва индивидуал қобилиятларга қараб тинглай олишларини ўрганади. Ўқув жараёнини такомиллаштириш мақсадида у ўқувчиларнинг ижодий фаолиятларини ва муסיқий қобилиятларини ўрганади. Ўқувчининг маънавий дунёси ҳамisha ўқитувчининг диққат марказида туради. Ўқитувчининг тадқиқотчилик фаолияти жуда кенг, у биринчи синфдан еттинчи синфгача бўлган барча ўқувчиларни ўз ичига олади. Доимий кузатишлар натижасида ўқитувчи педагог сезгирликка эга бўлиб, у шароитни баҳолаш, ўқувчини ички ҳолатини аниқлаш ва педагог таъсир қилишнинг тўғри услубини топишга ёрдам беради. Муסיқий машғулотларни ўтказишни ижодий режалаштириш билан биргаликда ўқитувчи ўз тажрибасини бойитиб, лойиҳалаштириш ва конструктив билимларга эга бўлади. Уларга ўқув –тарбиявий вазифаларни фаоллигига диққат эътиборни қаратиб, оптимал мос келувчи услубларни танлаш; ўзини ва ўз фанини маънавий бойитувчи ва муסיқий маданиятни тарбияловчи восита сифатида қараш қилади ва албатта ўқитувчи муомила санъатига эга бўлиши керак. У шахс сифатида дарсларда ва бутунлай намоён бўлади: ўқитувчи асарни ижро этибгина қолмай ўзининг бастакорга бўлган муносабатини билдириб, муסיқий асар ҳақида гапириб беради. Шу билан бирга ўқувчиларда ўқитувчиларга нисбатан пайдо бўлган диққат –эътиборлилик, ишонч ва ҳурмат ҳиссининг пайдо бўлишига сабаб бўлади. Ўқитувчининг обрўси унинг талабчан бўла олишига боғлиқдир. Ўқувчиларга унинг ёрдами, эътибори, қўллаб – қувватлаши ҳамisha керак. Бусиз эришган ютуқлардан тўла баҳраманд бўлиши мумкин эмас. Албатта, ўқитувчи фаолиятида ташкилотчилик қобилияти ҳам катта ўрин тутаяди. Ўқувчиларни турли хил муסיқий фаолиятларга жалб этиш маълум даражада қобилиятли бўлишни талаб этади. Бу айниқса муסיқий тўғаракларга таалукли бўлиб, бу йўналишда ўқитувчининг иродаси ва мақсад сари интилишига кўп нарса боғлиқ бўлади. Шунга қарамай натижалар унинг тажрибаси ва машғулотларга тайёргарлиги орқали баҳоланади. Ўқитувчининг ижоди унинг педагогик топилмалари мактабдаги биринчи мустақил қадамларидан бошланади. Педагог маҳоратга эга бўлиши ундан ўзининг кадр-қимматини ва камчиликларини билиши, ўзини бошқара олиши, ўз ҳаракатларига баҳо бера олиши ўзини тарбиялай олишини талаб қилади. Ўқитувчининг рухий бойлиги, кўп



қирралиги, унинг ақли, хушмуомилалиги маънавий тозаллиги ўқитувчиларни бутун борлиқлари билан ишлашларига катта таъсир этади. Шунинг учун ишонч билан айта оламизки, ўқитувчи шахси мусиқани фан сифатида аниқлаб беради. Йиллар давомида ўқитувчи минглаб дарс соатларини ўтиб, ўқувчиларни эстетик ривожлантириш ва ўз меҳнатидан баҳраманд бўлиш учун уларга диққат билан тайёрланади. Дарс баъзида унча кўзга кўринмаган машаққатли меҳнат бўлиб, ўқитувчидан катта ирода ва диққат-эътиборлиликни эгилувчан фикрлаш қобилиятини турли педагог вазиятларда тез ҳаракат қилишни талаб қилувчи жараён дир. Ўйлаган натижани, омадсизлик сабабларини қидиришга мажбур этади. Мусиқа дарси мактабда мусиқий тарбияни ташкил этишнинг асосий шакли дир. Мусиқий тўғараклар машғулотларни ўтилишига қарамай барча болаларни бирлаштира оладиган мусиқа дарслари ҳеч қачон ўзининг аҳамиятини йўқотмайди. Дарс жараёни ўз ичига турли фаолиятларини қамраб олиш: мусиқа тинглаш шулар жумласидан дир. Ашула, рақс ёки мусиқий асарни ўрганиш учун, бир неча соат дарс ўтилиши зарур, шунинг учун бир дарсда янги мусиқа асари билан танишиши, илгари ўрганила бошланган асар парчасини ўрганишни давом эттириш ва ўтилган дарсни қайтариш каби ҳаракатлар амалга оширилади ва ҳафтада берилган 45 дақиқа камлик қилади. Масалан; 1-синфда ўқувчилар “Бойчечак” кўшиғини ижро этишади, Ф.Назаровнинг “Пахтаой ” кўшиғини ўрганишни давом эттиришади, уларга таниш бўлган “Дилхирож” ўзбек халқ куйини эшитишади. Ўқитувчи дарсга яхши тайёргарлик кўриши ва педагогик билимлардан унумли фойдаланишни таъминлаб берувчи жараён бўлиб, ўқитувчи маҳоратига боғлиқ.

## МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Ҳақиқатдан ҳам мусиқий тарбия вазифаларини чуқур ўрганишни, ўқувчилар ёшига қараб асар танлашни уларни мусиқий тайёргарлигини ҳисобга олиниши дарсга талаб этилади. Ўтилаётган дарс мазмунига турли кайфиятлар ва хусусиятларга эга бўлган мусиқий асарлар киради. Шунинг учун уларнинг бир бутунлигига эришишда уларнинг тузилиши мусиқий фаолият турлари бўйича кетма-кетлигини аниқлаш зарур. Ўзбек халқ мусиқаларини ўрганиш жараёнида дарснинг мазмунига оид томонларини ўйлаб чиқишда бир асардан иккинчи асарни ўрганишга ўтишга руҳий диққат эътиборлилик, ўқувчилар диққатини биридан иккинчисига қарата олиш жуда зарур дир. Дарс тузишда ҳар бир синф болаларнинг ўзига хослигини уларнинг ҳиссини жисмоний ва ақлий даражаларини инобатга олиш керак.



Мисол учун: бошланғич синф болаларининг диққат-эътиборини узоқ чўзилмаслиги учун уларнинг қизиқишлари пасайиб кетмаслиги учун фаолият турларини ўз вақтида ўзгартириб туриш зарур. Масалан; Мураккаб кўшиқни, мураккаб рақсни бир неча дарс давомида ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Мураккаб мусиқий ритмик ҳаракатларни ўргангандан сўнг кўшиқ айтишга ўтиш тавсия қилинмайди, чунки кўйлаш диққат эътиборлилик билан бир меъёрда нафас олишни талаб этади. Бундан ташқари дарсни дарс жадвалидаги ўрнини шу куни 1,3 ёки 4 дарс эканлигини инабатга олиш зарур. Охириги дарсларда болаларнинг чарчоқлиги сезилади. Шунинг учун турли услубларни алмашилиб ўтилишига, болалар қизиқишини тикловчи услубларни танлаш тавсия этилади. Мусиқа дарсини, қайси дарсдан кейин ўтилаётганлиги ҳам катта аҳамиятга эга. Меҳнат, айниқса жисмоний тарбия машғулотларидан кейин ўтилаётган дарсларни болаларда таъсирчанликни пасайтирувчи ва режалаштирилган ишга мослаштирувчи фаолиятда бошлаш мақсадга мувофиқдир. Ҳар бир конкрет ҳолда педагог дарс ўтилаётган синф хусусиятларини болаларни у ёки бу мусиқий фаолиятга қизиқишни, уларнинг тайёргарлик даражасини инобатга олиши зарур. Таҷрибали педагоглар дарсни бир бутун қилиб тузишда катта маҳоратга эга бўладилар, дарсни турли элементларини бир бирига боғлаб бир бутун қилиб ўта оладилар.

Дарсларда турли услубларни (асарларни, уларнинг айрим қисмларини таққослаш, муаммоли изланиш, ўйин ҳолатлари) қўллаш ўқувчиларни ижодий топшириқлар лабиринтидан олиб ўтадилар. Бундай ижодий топшириқларни бажаришда санъатга бўлган қизиқиш ўқувчиларни фаоллиги билан аниқланади. Фаоллик муаммоси дарснинг қизиқ тузилишига боғлиқ бўлиб қолмай, болаларда қизиқиш уйғотувчи услубларни қўлланишига эмас, балки ўқитувчининг ҳар бир ўқувчига индивидуал ёндошишига боғлиқдир. Бу педагог олдида турган энг мураккаб вазифалардан биридир. Чунки у ўқувчилар билан ҳафтада атиги бир марта учрашади, мусиқа дарси эса жадал жараёни намойиш этади ва талаб этади. Шунинг учун ўқитувчи ўз ўқувчиларини яхши билиши, уларнинг кучли ва заиф бўлиши, уларнинг кучли ва заиф томонларининг қизиқишларини эса сақлаши, болалар дунёсига кира олиши, уларнинг ҳар бирининг имкониятини оптимистик баҳолай олиш зарур, дарсда доимо бола билан муомила қилишга ҳаракат қилиши зарур, чунки тўғри берилган саволлар айрим овозда сездирмай айтиб туриш тушунмовчиликни англаувчи қарашлар, далда берувчи бош ирғашлар бу жараёни тўла амалга оширишга ёрдам беради.





## ХУЛОСА

Шу ўринда айтиш муҳимки ушбу жараёнда ўқитувчининг ҳаракатлари ва мимикаси ҳам катта таъсир қилувчи восита ҳисобланади. Замонавий мусиқа дарсини махсус жиҳозларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Хонанинг эстетик жиҳозланиши турли хил бўлиши мумкин лекин у дарс ўтиш учун қулай шарт-шароит яратиш керак бўлади. Дарсда болаларга мусиқий асбоблар, техник воситалар керак бўлади. Уларнинг сифати, замонавий тайёргарлик ва оқилона фойдаланиш дарсни ўтказишга ёрдам беради. Бугунги кунда мусиқа маданияти ўқитувчиси болаларни турли хил ижродаги (оркестр, хор, ансамбл) лар билан таништиришга ёрдам берадиган, тасмага ёзиб олинган мусиқий асарлар ўқувчиларни айрим мусиқий асбобларни жаранглаши ва инсон овозининг ифодалилигини кўрсатувчи услубларни қўллаш катта аҳамиятга эгадир. Дарсларда болаларни мусиқий эшитиш қобилиятини ривожлантирувчи кўргазмали қуролларни қўллаш ҳам алоҳида касб этади. Нота жадвалларини қўллаш жараёнида нотага қараб куйлаш кўникмаларига эга бўлиш содир бўлади. Бу кичик ашула ва куйларни тез ўрганишга ёрдам беради.

## REFERENCES

1. Халилов Ф.Н. «Дидактические основы инструментально – исполнительский подготовки будущих учителей музыки» Докторские диссертация и сискание учёной степени доктора пед. Наук. Ташкент 2006 год. Стр. 38-46
2. Шарипова Г. Мусиқа ўқитиш методикаси ва мактаб репертуари. Дарслик. Тошкент. Турон-Иқболж 2014. 108б.
3. Мирзиёев Ш.М. буюк келажакимизнинг мард ва олий жаноб халқимиз билан бирга кўрамиз. Тошкент "Ўзбекистон" - 2017й.
4. Рахимов Ҳ. «Ўзбекистон Ватаним маним» 2 китоб. Т., 1998
5. Норхўжаев Н. «Ўзбекистон Ватаним маним» 3 китоб. Т., 1999
6. Шарипова Г.М. «Мусиқа ўқитиш метод ва мактаб репертуари» Т 2006
7. Рахимов Ҳ. ва бошқалар «Ўзбекистон Ватаним маним» 1 китоб. Т.,
8. Иброҳимов О. 4, 7 синф «Мусиқа» дарсликлари Т., 2001-2003
9. Панжиев Қ.Б., Салимова Д.И. Вокал ва замонавий мусиқа. Ўқув қўлланма. Тошкент. Инновация-Зиё. Тошкент. 176 б.
10. Нурматов Ҳ. ва бошқалар 1-3 синф «Мусиқа» дарсликлари. Т., 2008

